

עיונים לפרשת חיי שרה עפ"י הרמב"ם

מרכז מורשת הרמב"ם רח' התנאים 6 טבריה, משרדי המרכז רח' יוחנן בן זכאי 6 טבריה טלפקס 04-6790632

לשאלות, הערות והארות info@harambam.org.il

לעילוי נשמת אסתר בת רחמה

מדוע נאסר ה'ניחוש'?

הרב יהושע וייסניגר

החסידיים מאנשי תורתנו חושבים שהם דברים אמיתיים אלא שהם אסורים בגלל התורה בלבד, ולא ידעו שהם דברים בטלים כוזבים שהזהירה מהם התורה כמו שהזהירה מהשקר.

בדברים הללו מחזק הרמב"ם את עמדתו שאין בניחוש שיש של אמת, אך אם נדייק בדבריו - נראה שהוא מציין שיש אנשים "הטובים החסידיים מאנשי תורתנו", שמאמינים שהניחוש אכן פועל במציאות והוא אמיתי, אלא שהתורה אסרתו. הרמב"ם לא מפרט למי הוא מתכוון, אולם נדמה שאם נעיין בדברי הרמב"ם נבין שכוונת הרמב"ם לשיטות הדומות לשיטת הרמב"ם. וכך כותב הרמב"ם (לדברים יח, יד):

ורבים יתחסדו בנחשים לומר שאין בהם אמת כלל, כי מי יגיד לעורב ולעגור מה יהיה. ואנחנו לא נוכל להכחיש דברים יתפרסמו לעיני רואים. ורבותינו גם כן יודו בהם[...] אבל יש לענין הזה סוד, וכבר הודענו כי יש למזלות שרים ינהיגו אותם והם נפשות לכדורי הגלגלים[...] וכל זה איננו תועבה בעמים אבל חכמה תחשב להם[...].

כלומר, לפי דברי הרמב"ם, לא רק שהניחוש הוא אמת - אלא יש בו סודות עמוקים, אולם התורה אסרה אותו מסיבות שונות שאותן אינו מפרט כאן.

ממילא נדמה שיש מחלוקת מציאותית בין הרמב"ם והרמב"ן האם הניחוש פועל ואמיתי. אך קשה לומר דבר שכזה. קשה לתאר שהמחלוקת בין הרמב"ם לרמב"ן היא מחלוקת מציאותית. כנראה שיש רובד עמוק ואחר בסוגיה זו. אם נמשיך ונעיין בדברי הרמב"ם בפירוש המשניות (שם) נראה עומק מיוחד, שיסביר מדוע הרמב"ם יוצא חוצץ נגד הניחוש והדומה לו:

והאמינו שהוא דבר אמיתי, והיו אומרים, זה דבר כוכב פלוני וזה דבר מזל פלוני, ויגדלו אותו וילכו אחריו ויאמינו בו, כמו שנאמין אנחנו בנביאים עליהם השלום מן השלימות והמעלה. הלא תראה איך קראם הכתוב נביאי הבעל ונביאי האשרה. ובאו חלשי השכל אחרי כן ומצאו אותם הספרים ואותם האמרים וחשבו שהם אמת ושבהם תועלת, ולא ידעו שהם כזבים שנעשו בזמן מסוים לתועלת עת[...]. כן מצאתי להם הערה על גזירת הכוכבים שהיא נוהגת מנהג הניחוש.

אליעזר, עבדו של אברהם, הולך לחפש כלה ליצחק. התורה מספרת לנו על ה'בדיקות' וה'בירורים' שעושה העבד לכלה המיועדת: "וְהָיָה הַנֶּעֱרָר אֲשֶׁר אָמַר אֱלֹהֵי: הֲטִי נָא כַּדָּר וְאֶשְׁתָּהּ, וְאָמְרָה: שְׂתֵּה וְגַם גְּמִלְךָ אֶשְׁקָה, אֵתָהּ הִכְחַתְּ לְעַבְדְּךָ לְיִצְחָק, וְכָה אֵדַע כִּי עֲשִׂיתָ חֶסֶד עִם אֲדֹנָי" (בראשית כד, יד). בירורים ובחינות אלו מעוררים את חז"ל לשאול האם אליעזר נהג בצורה נכונה וראויה. הגמרא במסכת חולין (צה, ב) מביאה את הדוגמה הזו כהמחשה לאיסור "לא תנחשו", ואילו מהגמרא במקום אחר (תענית ד, א) משמע שאין המדובר בניחוש אלא באיסור אחר: "שלשה שאלו שלא כהוגן: לשנים השיבוהו כהוגן, לאחד השיבוהו שלא כהוגן. ואלו הן: אליעזר עבד אברהם[...], דכתיב 'והיה הנערה אשר אמר אליה הטי נא כדרך' וגו', יכול אפילו חיגרת אפילו סומא... השיבו כהוגן, ונזדמנה לו רבקה".

במאמר זה ננסה להתחקות אחר שיטתו של הרמב"ם בנושא זה, להבין ולברר מהו האיסור בניחוש, ומה היה בעייתי (אם בכלל) במעשיו של אליעזר עבד אברהם.

הרמב"ם בכמה מקומות ביד החזקה מבאר את הטעם לאיסור ניחוש. בהלכות ע"ז (יא, טז) כותב:

ודברים האלו (הכישופים, הקסמים והדומים להם) כולן דברי שקר וכזב הן. והם שהטעו בהן עובדי כוכבים הקדמונים לגויי הארצות כדי שינהגו אחריהן. ואין ראוי לישראל, שהם חכמים מחוכמים, להמשך בהבלים אלו, ולא להעלות על לב שיש תועלת בהן. שנאמר: "כי לא נחש ביעקב ולא קסם בישראל". ונאמר: "כי הגוים האלה אשר אתה יורש אותם אל מעוננים ואל קוסמים ישמעו ואתה לא כן" וגו'.

מהרמב"ם, בדבריו כאן, נראה שהוא כלל לא מאמין שה'ניחוש' הזה הוא אמיתי ונכון. לדבריו יש להתרחק מכך בשל השקר שבדבר, וכמו שהזהירה התורה שיש להתרחק משקר - כך גם בזה. וכך הרחיב וביאר בפירוש המשנה שלו (עבודה זרה ד, ז):

ממה שראוי שתדעהו, שהפילוסופים השלמים אינם מאמינים בטליסמאות, אלא צוחקים מהם ומאלה החושבים שיש להן השפעה. וביאור זה יארך, ואמנם אמרתי זאת ליודעי שרוב בני האדם ואולי כולם מרומים בהם תרמית גדולה מאד, ובהרבה דברים מסוגם, ויחשוב דברים אמיתיים, ואינם כך. עד שהטובים

חסרי הדעת ונטשו כל דרכי האמת בגללן. ומפני זה אמרה תורה כשהזהירה על כל אלו ההבלים: "תמים תהיה עם ה' אלהיך".

הרמב"ם מבאר שכל ענייני הניחוש יסודם ושורשם בעבודה הזרה. כאשר אין תמימות בעבודת ה', כאשר יש התחכמות - מגיע חוסר באמונה התמימה בה' יתברך, שהוא שורש עבודת כוכבים ומזלות.

כדי לתרץ את פעולתו של אליעזר, ולומר שלא חטא, ניתנו תירוצים שונים: ייתכן שלא התחייב באיסורים אלו בהיותו בן נוח, או לחלופין - לפני מעמד הר סיני היה. או, כפי שמבאר התוספות (חולין שם, ד"ה כאליעזר), קודם שאל אותה לשמה ואז נתן לה הצמידים - וממילא אין כאן ניחוש, ועוד.

ונסיים עם דבריו הנפלאים של הרמב"ן, שלא ראה בניחוש איסור עבודה זרה, אולם שם על נס את חשיבות התמימות והשלמות בעבודת ה', וכך כותב בדברים (יח, ג):

וטעם תמים תהיה עם ה' אלהיך - שנייחד לבבנו אליו לבדו, ונאמין שהוא לבדו עושה כל והוא היודע אמתת כל עתיד, וממנו לבדו נדרוש העתידות, מנביאיו או מאנשי חסידיו רצוני לומר אורים ותומים. ולא נדרוש מהוברי שמים ולא מזולתם, ולא נבטח שיבואו דבריהם על כל פנים [...] ונאמין שכל הבאות תהיינה כפי התקרוב האדם לעבודתו. ולפיכך אחר אזהרת שאלת העתידות מקוסם ודורש בעד החיים אל המתים אמר שתהיה תמים עם השם בכל אלה.

הרמב"ם, בדבריו הקצרים והקולעים הללו, מציין את שורש הבעייתיות בניחוש ודומיו. לדעתו, מעשים אלו אינם ממשיים ואמיתיים, והם נעשים כדי למשוך אנשים לעבודה הזרה. כאשר יראה האדם קסמים וכישופים הנעשים כביכול מכוחות אליליים, הם יאמינו באותם אלילים. מטעם זה אסרה התורה את המעשים הללו. וכך אפשר לראות שהרמב"ם כולל את כל איסורי התורה הקשורים לעשיית מעשים שאינם על-פי הטבע - כמו כישוף, קסמים, ניחוש, דרישה במתים ועוד - באיסורי עבודה זרה, ואף מכניסים להלכות אלו בספרו. זהו שורש הניחוש, עבודת הכוכבים והעבודה הזרה. ממילא אין כאן מחלוקת מציאותית, אלא לפי הרמב"ם יש כאן חשש להיגרר לעבודה זרה, וזה מה שעומד בשורש העניין. והדברים מדויקים בדברי הרמב"ם (יו"ד קעט, ד):

"א דאדם מותר לעשות לו סימן בדבר שיבוא לעתיד, כמו שעשה אליעזר עבד אברהם או יהונתן, ויש אוסרין (רמב"ם וסמ"ג). וההולך בתום ובוטח בה', חסד יסובבנו.

הרמב"ם מציין שלפי הרמב"ם אסור לנחש, והוא רומז לטעם האיסור במשפט הסיום שלו: וההולך בתום ובוטח בה' חסד יסובבנו. כאן הוא רומז לפירוש הרמב"ם על הפסוק "תמים תהיה עם ה' אלהיך", שעליו אומר הרמב"ם (עכו"ם יא, טז):

כל המאמין בדברים האלו וכיוצא בהן, ומחשב בלבו שהן אמת ודברי חכמה, אבל התורה אסרתן אינן אלא מן הסכלים ומחסרי הדעת [...] שכל אלו הדברים שאסרה תורה אינם דברי חכמה אלא תהו והבל, שנמשכו בהן

עיונים במשנה תורה - הרב אליעזר טויק האם אדם רעב נחשב כחולה?

מין על-פי ההקשר שבו היא מובאת. הוא מסייג, ואומר שפסק זה של הרמב"ם לכאורה נכון רק לזמנים שבהם היו מקפידים ביותר להתפלל בכוונה, ואם לא היו יכולים לכוון - לא היו מתפללים. אך כיוון שבימינו אנו נוהגים להתפלל גם אם דעתנו אינה מיושבת כל-כך, אף אם לא נצליח לכוון כנראה, אין מקום להיתר זה. לפי זה, המילים "הצמא והרעב הרי הם בכלל חולים" באות לציין דמיון בין חולה לרעב בהקשר של הכוונה בתפילה: כמו שלחולה מותר להתפלל דווקא כשהוא יכול לכוון, גם לרעב מותר להתפלל דווקא כשהוא יכול לכוון, ואם אינו יכול - עליו לאכול.

עם זאת, מסיים הבית-יוסף ואומר, הרוצה לסמוך על פסק הרמב"ם כפשוטו יכול לסמוך, ויכול לאכול לפני התפילה אם לא יצליח לכוון בלי לאכול.

השולחן ערוך⁶ הביא את דברי הרמב"ם בשינוי, כדי להתאים את דבריו להכרעה שכתב בבית יוסף:

וכן הצמא והרעב הרי הם בכלל החולים, אם יש בו יכולת לכוון דעתו יתפלל, ואם לאו, אם רצה אל יתפלל עד שיאכל וישתה.

בגמרא במסכת ברכות¹ נאמר שאסור לאכול לפני התפילה, והיא מוצאת לכך אסמכתא בפסוקים:

א"ר יצחק וא"ר יוסי בר' חנינא משום ראב"י: מאי דכתיב "לא תאכלו על הדם"²? לא תאכלו קודם שתתפללו על דמכם. א"ר יצחק וא"ר יוחנן א"ר יוסי בר' חנינא משום ראב"י: כל האוכל ושותה ואח"כ מתפלל, עליו הכתוב אומר "ואותי השלכת אחרי גויך"³, אל תקרי גויך אלא גאיך. אמר הקב"ה לאחר שנתגאה זה קבל עליו מלכות שמים.

דברי הרמב"ם⁴ מופיע חידוש דין בעניין זה:

חולה מתפלל אפילו שוכב על צדו, והוא שיכול לכוון את דעתו. וכן הצמא והרעב הרי הן בכלל חולים, אם יש בו יכולת לכוון את דעתו יתפלל, ואם לאו אל יתפלל עד שיאכל וישתה.

על-פניו אפשר היה להבין את דברי הרמב"ם, "הצמא והרעב הרי הם בכלל חולים", בתור סיבה להקל באיסור האכילה לפני התפילה, אך כשהלכה זו מובאת בבית יוסף⁵, מפרש אותה

4. משנה תורה, הלכות תפילה, פרק ה, הלכה ב.
5. אורח חיים, סימן פט.
6. אורח חיים, סימן פט, סעיף ד.

1. דף י, עמוד ב.
2. ויקרא יט, כו.
3. מלכים א יז, ט.
4. דף י, עמוד ב.
5. ויקרא יט, כו.
6. מלכים א יז, ט.